

مبانی فقهی پناه‌دگی
باریکرد قضیاتی براساس ادین‌الاس

www.ketab.ir

مجتبی قرا باغی

www.ketab.ir

سرشناسه: قراباغی، مجتبی، ۱۳۶۸
عنوان و نام پدیدآور: مبانی فقهی پناهندگی: با رویکرد تطبیقی بر اسناد بین الملل / مجتبی قراباغی
مشخصات نشر: قم: امتداد حکمت، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری: ۲۵۳ ص.
شابک: ISBN: ۹۷۸-۶۲۲-۳۴۲-۳۱۲-۳
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا.
یادداشت: کتابنامه.
موضوع: پناهندگان (فقه).
موضوع: Refugees (Islamic law)
موضوع: حق پناهندگی (فقه).
موضوع: Asylum, Right of (Islamic law)
موضوع: حق پناهندگی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام.
موضوع: Asylum, Right of -- Religious aspects -- Islam
رده‌بندی کنگره: BP ۱۹۸/۶
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۳۷
شماره کتابشناسی ملی: ۹۴۰۰۱۲۴

مبانی فقهی پناهندگی: با رویکرد تطبیقی بر اسناد بین الملل

مجتبی قراباغی

ناشر: انتشارات امتداد حکمت

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۴۲-۳۱۲-۱

طراحی متن و صفحه‌آرایی: محمدعلی قمی اویلی

قطع: رقعی

بها: ۸۰ هزار تومان

سال چاپ: پاییز ۱۴۰۲

نوبت چاپ: اول

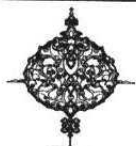
شمارگان: ۱۰۰ نسخه

— کلیه حقوق این اثر برای مؤلف محفوظ است. —

تماس با ناشر:

۶۴۷۳ ۴۹۵ ۰۹۳۶ (آقای محمد قمی اویلی)

۱۱۰۵ ۸۲۷ ۰۹۹۲

فهرست مطالب

پیشگفتار ۱۳

فصل اول: کلیات و مفاهیم/۱۹

گفتار اول: مفاهیم ۲۱

فقه ۲۱

فقه در لغت ۲۱

فقه در اصطلاح ۲۳

فقه سیاسی ۲۴

مبانی فقهی ۲۷

پناهندگی ۲۷

مستأمن ۳۸

تعریف اصل ۳۹

الف. مفهوم لغوی اصل ۳۹

ب. مفهوم اصطلاحی اصل ۴۰

اصول و قواعد فقهی ۴۲

۴۳	حکومت
۴۶	رویکرد تطبیقی با اسناد بین المللی
۴۶	قرارداد ذمه
۴۷	قرارداد امان و استیمان
۵۱	الف. مبانی مشروعیت قرارداد امان
۵۲	مبانی قرآنی قرارداد امان
۵۳	مبانی روایی قرارداد امان
۵۴	روایت سعید بن جبیر
۵۴	نبوی مشهور
۵۵	روایت سکونی از امام صادق علیه السلام
۵۶	روایت امام علی علیه السلام دلالت کننده بر لزوم وفاداری به امان اعطاء شده
۵۷	روایت امام صادق علیه السلام بر لزوم پایبندی به امان
۵۹	مبانی سلوکی و تاریخی قرارداد امان
۶۴	ب. شرایط عقد امان
۶۴	وجود مصلحت در انعقاد قرارداد امان
۶۶	نبود مفسده در انعقاد قرارداد امان
۶۷	موقتی بودن قرارداد امان
۶۸	پیش از اسیر شدن غیرمسلمان
۶۹	ج. ارکان قرارداد امان
۷۰	عقد
۷۱	طرفین قرارداد

۷۱.....	مسلمانان
۷۲.....	غیرمسلمانان
۷۳.....	د. زمان انعقاد قرارداد امان
۷۳.....	و. مدت اعتبار قرارداد امان
۷۴.....	ه. آثار قرارداد امان
۷۶.....	گفتار دوم: کلیات (مبانی تصدیقی)
۷۶.....	پیشینه پناهندگی
۷۷.....	گونه‌های پناهندگی
۷۸.....	پناهندگی سیاسی
۸۱.....	پناهندگی نظامی
۸۳.....	پناهندگی اقتصادی
۸۴.....	پناهندگی فرهنگی (دینی و مذهبی)
۸۵.....	گونه‌های پناهندگی از دیدگاه اسلام
۸۶.....	پناهندگی فردی و جمعی
۸۷.....	پناهندگی رسمی و غیررسمی
۸۷.....	پناهندگی صریح یا ضمنی
۸۸.....	نوع درخواست پناهندگی
۹۰.....	عقود دائمی
۹۰.....	قرارداد ذمه
۹۲.....	پیمان سلم (صلح دایمی)
۹۳.....	عقود موقتی
۹۴.....	قرارداد امان

- قرارداد مهاده و هدنه ۹۶
- جمع بندی و نظریه مختار ۹۸

فصل دوم: مبانی پناهندگی از منظر فقه و اسناد بین المللی و

قراردادهای ناظر به آن/۱۰۱

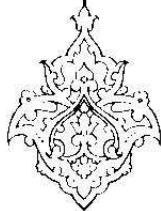
- عقود متصور در مسأله ۱۰۳
- عقد استیمان و امان ۱۰۴
- عقد ولاء ضمان جریره ۱۰۵
- عقد ذمه ۱۱۰
- الف. مبانی مشروعیت قرارداد ذمه ۱۱۳
- مبانی قرآنی و روایی قرارداد ذمه ۱۱۴
- مبانی سلوکی قرارداد ذمه ۱۱۷
- ب. شرایط قرارداد ذمه ۱۱۸
- پرداخت جزیه ۱۱۸
- پایبندی به قوانین و احکام اسلامی ۱۲۰
- تجاهر نکردن به منکرات ۱۲۰
- مشارکت در هزینه های جنگ و یاری نکردن دشمنان اسلام ۱۲۰
- ج. ابعاد قرارداد و پیمان ۱۲۱
- د. پیامدهای قرارداد ذمه ۱۲۲
- عقود متناظر با اسناد بین الملل ۱۲۲
- اصول و قواعد مؤثر در مسأله ۱۲۳
- اصل وفای به عهد ۱۲۴

الف. مبانی اصل وفای به عهد.....	۱۲۵
مبانی قرآنی اصل وفای به عقد.....	۱۲۵
مبانی روایی اصل وفای به عهد.....	۱۲۶
اصل تکریم.....	۱۲۹
کرامت ذاتی انسان.....	۱۳۱
کرامت اکتسابی انسان.....	۱۳۶
اصل مصلحت.....	۱۳۸
اصل تقیه.....	۱۴۲
الف. فطرت به عنوان مبنای مشروعیت بخش اصل تقیه...۱۴۴	
ب. عقل و بنای عقلا.....	۱۴۵
اصل عدم تبیض.....	۱۵۴
اصل نفی سبیل.....	۱۵۷
اصل حسن تعامل.....	۱۵۹
اصول متناظر با اسناد بین الملل.....	۱۶۱
جمع بندی و نظریه مختار.....	۱۶۳

فصل سوم: حقوق پناهندگان از منظر فقه و اسناد بین الملل/۱۶۷

حقوق مادی.....	۱۷۰
الف. حق حیات.....	۱۷۰
حق حیات در آیات و روایات.....	۱۷۱
مصادیق حق حیات و زندگی در آیات و روایات.....	۱۷۴
ممنوعیت دیگرکشی در آیات و روایات.....	۱۷۵

- ب. حق تعامل..... ۱۸۱
- ج. حق مالکیت..... ۱۸۳
- د. حق مسکن..... ۱۸۴
- و. حقوق مادی متناظر با اسناد بین الملل..... ۱۸۷
- حقوق غیرمادی..... ۱۸۸
- الف. حق آموزش..... ۱۸۹
- ب. حق اشتغال..... ۱۹۳
- ج. حق آزادی انجام مناسک دینی..... ۱۹۵
- د. حق حمایت قضایی..... ۲۰۰
- و. حق تشکیل خانواده..... ۲۰۳
- ه. حق فرزندآوری..... ۲۰۶
- ی. حقوق غیرمادی متناظر با قوانین بین الملل..... ۲۰۸
- اخراج پناهندگان از منظر حقوق اسلام و اسناد بین المللی..... ۲۱۰
- جمع بندی و نظریه مختار..... ۲۱۲
- جمع بندی و نتیجه گیری..... ۲۱۷
- برآیند و نتیجه پژوهش..... ۲۱۹
- کتابنامه..... ۲۲۳

پیشگفتار

پدیده پناهندگی به عنوان یک پدیده اجتماعی از گذشته‌های دور در میان بشر وجود داشته است؛ به گونه ای که از گذشته‌های دور، میان سرزمین‌های مختلف، تعامل و روابط وجود داشته است و کشورها به اتباع سایر سرزمین‌ها، اجازه ورود و فعالیت می‌دادند؛ این روابط در چارچوب پیمان‌ها و قراردادهای سامان می‌یافتند. دین اسلام نیز ضمن پذیرش این پدیده اجتماعی، انعقاد پیمان‌ها و قراردادهای با سایر ملل تجویز نموده است. در فقه اسلامی نیز ضوابط و اصولی وجود دارند که می‌توانند بر روابط میان مسلمانان با سایر ملت‌ها حکومت کرده، آن‌ها را انتظام بخشند.

مطالعه تاریخ زیست انسان در کره زمین نیز بیانگر تعاملاتی است که یکی از مصادیق آن، رفت و آمد به سرزمین‌های دیگر است؛ گرچه در ابتدا به دلیل ساده بودن زندگی بشر و نیازهای او، پدیده پناهندگی دارای پیچیدگی نبود؛ ولی تأمین نیازهای انسان، او را وامی‌داشت برای فعالیت‌های اقتصادی به سرزمین‌های بیگانه برود و برای مدت‌ها جهت رفع مشکلات اقتصادی در آن سرزمین‌ها سکونت نماید چنانچه در شرایط نابسامان سیاسی و اجتماعی افراد از کشوری به کشور دیگر می‌روند.

از دیگر سو همواره، زندگی اجتماعی بشر با جدال‌های برخاسته از تضاد منافع همراه بوده است که این امر باعث پدیداری درگیری‌هایی می‌شد. جنگ و جدال، گروهی را مجبور می‌کرد که برای تأمین امنیت و زندگی همراه با آرامش از سرزمین‌های مادری و اجدادی‌شان به قلمرو حکومت‌های دیگر کوچ نمایند.

مسئله پناهندگی در تاریخ بشر به صورت عام و در تاریخ اسلام به صورت خاص، دارای نموده‌ها و مصادیق بسیاری است؛ برای نمونه می‌توان به پناه بردن محمد حنفیه و یارانش که با معاویه بیعت نکرده بودند، به دره ابوطالب اشاره نمود. همچنین عبدالله بن زبیر از ترس یزید به مسجد حرام پناهنده شد که این به نوعی دلالت بر وجود مفهوم پناهندگی در جامعه اسلامی می‌نماید؛ یکی از مصادیق باز پناهندگی، آن است که پس از فتح مکه، پیامبرگرامی اسلام صلی الله علیه و آله به بسیاری اعطا نمود؛ یکی از آن‌ها پناهندگی دادن به ابوسفیان است.^۳

باید توجه داشت که پناهندگی در اسلام دارای سابقه است و این دین که برای اداره و بسط عدالت در جامعه انسانی نازل شده است، جزء نخستین نهادهای بوده است که اصل بازنگرداندن پناهندگانی را که مرتکب جرم سیاسی شده بودند، مورد تأکید و پایبندی قرار داده است.^۴ سنت استجار که یکی از قواعد مهم پناهندگی در اسلام بوده است و براین اساس

۱. شهاب الدین نویری، *نهاية الأرب في فنون الأدب*، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، ص ۱۸.

۲. احمد سباغی، *تاریخ مکه*، ترجمه رسول جعفریان، ص ۱۴۶.

۳. محمد بن هبه الله بن ابی الحدید، *جلوه تاریخ در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید*، ص

۱۷۴.

۴. حمید نظری تاج آبادی، *بررسی جنبه‌های مختلف حقوقی مسئله پناهندگی*، ص ۲۴.

هرکسی به کعبه پناه می‌برد، در امان بود.^۱

افزون بر آن رفت و آمدهای انسان‌ها از کشوری به کشور دیگر به موازات پیشرفت زندگی اجتماعی، دارای پیچیدگی شد؛ به گونه‌ای که بدون سازماندهی و ضابطه‌مندی این مسئله، مشکلات فراوان امنیتی، اقتصادی و غیره را برای پناهندگان و کشورهای میزبان پدید می‌آورد؛ زیرا گاهی پیش می‌آمد که تبعه‌ها از پناهندگان سوء استفاده می‌کردند و آنان را به کارهای دشوار و امی داشتند و این در حالی بود که ابتدایی‌ترین امکان زندگی را از آنان دریغ می‌کردند؛ این مشکلات عاملی شد برای آن که کشورها برای سازماندهی و ضابطه‌مندی مسئله پناهندگی اقدام نمایند؛ براین اساس قوانین و مقرراتی نظیر به این مسئله تصویب شد؛ ولی با توجه به اینکه قوانین ملی بیشتر با تکیه به خواسته‌ها و گرایش‌های ملی‌گرایانه تصویب می‌شد، نمی‌توانست به صورت بایسته، حقوق انسانی پناهندگان را تأمین نماید؛ از این رو نهادهای بین‌المللی مانند نهادهای وابسته به سازمان ملل و غیره در این زمینه قانونگذاری نمودند تا بتوانند ضمن سازماندهی مسئله پناهندگی، حقوق انسانی پناهندگان را نیز مورد تأکید و حمایت قرار دهند.

گرچه اصل پناهندگی به عنوان یک پدیده در جهان مطرح است؛ ولی باید بررسی گردد که پذیرش پناهندگی از سوی کشورها به صورت عام و نظام اسلامی به صورت خاص دارای چه مبانی است؛ به این معنا که فقه اسلامی که وظیفه تنظیم‌گری روابط مسلمانان را به عهده دارد، پناهندگی را چگونه توجیه می‌نماید؛ به بیان دیگر از منظر فقه اسلامی با تکیه به چه اصول و مبانی می‌توان سخن از جواز پذیرش پناهنده و پناهندگی به میان آورد؛ از

۱. همان، ص ۲۳؛ جواد صفایی، توسعه و تحول حقوق پناهندگان، ص ۶، ۷.

سوی دیگر باید بررسی گردد که از نظر اسناد بین المللی، پدیده پناهندگی دارای چه مبانی ای است. براین اساس ضروری است که مبانی پناهندگی از منظر فقه اسلامی و اسناد بین الملل به کاوش گرفته شود.

از سوی دیگر امروزه، مسئله پناهندگی به عنوان یکی از واقعیت های زندگی اجتماعی در همه دنیا وجود دارد؛ براین اساس نمی توان به صورت انعطاف ناپذیر و تندروانه، آن را انکار نمود؛ بلکه شایسته و بایسته است که ضمن بررسی مسئله پناهندگی، ضوابط و مقررات ناظر به آن استنباط و تقنین شود. فقه اسلامی نیز به عنوان یک نظام حقوقی برخاسته از مبانی اسلامی نمی تواند در برابر پدیده پناهندگی بی تفاوت باشد؛ زیرا برخورد ناعادلانه و برخاسته از گرایش های ملی گرایانه بدان دلیل که در برخی موارد ممکن است با کرامت انسانی نام سازگار باشد، نمی تواند با مبانی این نظام حقوقی تناسب داشته باشد.

افزون برآن، برخی از کشورها به دلیل ارزان بودن نیروی کار پناهنده و عدم برخورداری آنان از قدرت، از این وضعیت سوء استفاده می کنند و در برابر امتیازات و حقوق اندک، آنان را به کارهای سخت و دشوار وادار می نمایند. حال ضروری است که مسئله پناهندگی از منظر فقه اسلامی به بحث گرفته شود تا معلوم گردد که این نظام حقوقی که مدعی برخورد متناسب با کرامت انسانی بشر با پناهندگان است، از چه ضوابط و قواعدی برای توجیه مسئله پناهندگی برخوردار است و از دیگر سو اسناد بین المللی چه مواجهه ای با این پدیده دارد؛ به عبارت دیگر از منظر اسناد بین المللی، پناهندگی دارای چه مبانی است. بنابراین هدف پژوهش فرارو، بررسی مبانی فقهی مسئله پناهندگی از منظر فقه اسلامی و اسناد بین المللی است.